

5. Leven en sterven (1700 tot ± 1811)

In het voorgaande hoofdstuk hebben we de stamboom van de familie Kan van 1700 tot ongeveer 1811 ontrafeld. Het was vaak een triest verhaal. De stand van de medische wetenschap was nog lang niet zo ver als nu, de gemiddelde levensduur lag veel lager en het overlijden van pasgeboren en jonge kinderen was aan de orde van de dag. Lang en gezond leven was geen vanzelfsprekendheid.

Bij het samenstellen van de stamboom ging het voornamelijk om droge feiten: data van geboorten, huwelijken en sterfgevallen. In dit hoofdstuk heb ik geprobeerd die droge feiten iets meer tot leven te brengen. Wat was precies de rol van de vroedvrouw? Hoe leerden de latere huwelijkspartners elkaar kennen? Hoe waren de gebruiken en gewoontes bij een begrafenis en wat gebeurde er als een van de ouders overleed?

Waar mogelijk is de algemene informatie gekoppeld aan gebeurtenissen in het leven van de Kannen.

Geboorte

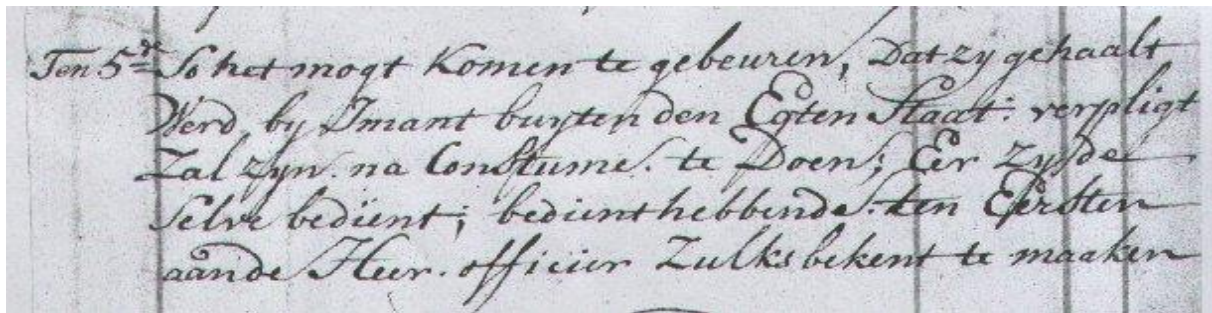
In de beschrijving van de stamboom van 1700 tot 1811 is een aantal keren het werk van de Oostzaandamse vroedvrouw genoemd. Zij assisteerde bij bevallingen in de gezinnen van Pieter Kan en Neeltje Bakker (18 januari 1803), Klaas Kan en Jopje Swaardemaker (3 september 1805) en Jan Kan en Trijntje Barends (26 augustus 1809). Deze vroedvrouw, Jannetje van der Haar, werkte van 1788 tot 1832 in Oostzaandam en ze hield een administratie bij van de vele bevallingen waarbij ze aanwezig was. Op de laatste bladzij van haar laatste aantekeningenboekje (Ze schreef zeven boekjes vol) staat: *"De laatste vrouw door mij geholpen is vierduizend en achttien vrouwen"*.

"De laaste door mij"

1809: zoon van Jan Kan

De regenten van Oostzaandam stelden in 1778 een instructie op voor het werk van de vroedvrouw. Zij ontving een jaarlijks traktement van negentig gulden en moest de vrouwen assisteren *"zonder onderscheid ofte aanzien, 't zij rijke of arme"*. Zij moest zich in geval van een naderende bevalling *"op de spoedigste wijze (...) derwaarts begeven sonder eenig uitstel"* en eenmaal aangekomen *"alle voorsigtigheijt gebruijke, gepaart met lankmoedigheijt en sig niet te verhaasten om den in barensnoot zijnde vrouw als meede der selver vrugt geen nadeel toe te brengen"*.

En (!): "So het mocht komen te gebeuren, dat zij gehaalt werd bij imant buiten den egten staat, (zij) verplicht zal zijn aan de heer officier zulks bekend te maken".

Ten 5^{en} So het mocht komen te gebeuren, dat zij gehaalt werd by Imant buiten den Egten Staat: verplicht zal zijn na Constume. te Doen; En Zysse selve bedient; bedient hebbende. ten Eersten aande Heer. officier Zulks bekend te maken

Men ging in die tijd niet zachtzinnig om met "imant (die) buiten den egten staat" een kind kreeg. Als zo'n bevalling zich aankondigde, weigerden de rond het kraambed verzamelde buurvrouwen nog al eens hun hulp tot de in barensood verkerende vrouw uiteindelijk de naam van de vader noemde. Als dat eenmaal gebeurd was en de baby geboren, werd het kind stevig ingepakt en togen de buurvrouwen met de baby naar het huis van de vader om een huwelijk of alimentatie af te dwingen.

De bedstede met daarin de kraamvrouw, daarvoor, zittend, de baker

Huwelijk

Hoe kwamen nu al die huwelijken die in het vorige hoofdstuk genoemd zijn, tot stand? Hoe leerden de "jongmannen en jongedochters" elkaar kennen? Ze kwamen elkaar natuurlijk op straat, in de kerk, op de kermis en op verschillende andere plekken tegen. Maar hoe konden ze laten weten dat ze elkaar aardig vonden en wat meer wilden dan vriendschap? Men had daarvoor in de Zaanstreek een bepaald ritueel dat "opzitten en aanpraten" werd genoemd. Met opzitten wordt bedoeld dat huwbare meisjes op zondagavond thuis bleven om vrijers op te wachten. De moeder van zo'n meisje had dan via haar kennissenkring al laten weten

dat jongens, die zo'n meisje wel zagen zitten op zondagavond een kansje konden wagen.

"De vrijer klopte dan juist op klokslag van negen bij het meisje aan; te vroeg werd niet gehoord, te laat wekte het vermoeden dat hij reeds bij een ander een blauwtje had geloopt". Overigens waren er ook meisjes die tien uur een betere tijd vonden, gezien de (Zaanse) uitdrukking: "Vraiers die et miene komme niet voor tiene".

Als het meisje de jongen ook wel aardig vond liet zij hem binnen of ze had de buitendeur uitnodigend op een kier laten staan. Een tweede zondag, een week later, gebeurde hetzelfde, maar de derde zondag werd de jongen niet zomaar meer binnen gelaten. Hij moest dan bidden en smeken en pas als hij het meisje voldoende had overtuigd van zijn vasthoudendheid, mocht hij alsnog binnen komen en kon het aanpraten (vrijen) beginnen. Overigens had de jongen ook het recht om die zondag niet te komen, zonder dat hij daarmee in een kwaad daglicht kwam te staan.

Ook werd er wel gebruik gemaakt van een "hylikmaker" een soort boodschapper die de belangstelling van de één voor de ander als onafhankelijke derde overbracht. Een geldelijke beloning was zijn deel.

Als er uit deze vrijage iets moois ontstond, leidde dat uiteindelijk tot de ondertrouw die door een "boodbrenger" bij familie en vrienden en door de dominee op de eerstvolgende drie zondagen vanaf de kansel werd aangekondigd.

Overlijden

De dood van volwassenen, maar ook van kinderen, was een onderdeel van het dagelijks leven. De gemiddelde leeftijd lag (veel) lager dan nu en ook de kindersterfte was hoog. Jan Klaaszoon verloor twee zoons en zijn eerste vrouw (Grietje). Van de acht kinderen die hij met Jopje kreeg, overleden er vier te vroeg.

Jacob Kan (1775-1839) en Aagje Kopjes kregen drie dochters. Ze overleden alle drie voor hun derde levensjaar en Aagje overleed toen ze eenendertig was. Zo zijn er in onze stamboom vele trieste voorbeelden te vinden.

Hieronder een overzicht van vroege sterfgevallen (overleden voor hun 18^e jaar) in onze familie. Dood geboren kinderen zijn hierin niet vermeld. Het verdriet was voor velen dus nog groter dan de statistiek aangeeft.

Geboorteperiode	Geboren	Overleden	%
Van 1700 tot en met 1725	15	1	6,7
Van 1726 tot en met 1750	8	1	12,5
Van 1751 tot en met 1775	9	1	11,1
Van 1776 tot en met 1800	10	5	50
Van 1801 tot en met 1825	22	10	45,5
Van 1826 tot en met 1850	57	17	29,8
Van 1851 tot en met 1875	44	12	27,3
Van 1876 tot en met 1900	50	10	20

Van 1901 tot en met 1925	85	15	17,6
Van 1926 tot en met 1950	41	1	2,4

(Na 1950 zijn er geen vroege sterfgevallen bekend.)

Bij het bekijken van deze cijfers moeten we er rekening mee houden dat de familie Kan pas rond 1760 wat groter werd dan alleen het gezin van Jan en Jopje. Zoon Dirk, dochter Geertje en zoon Klaas kregen hun eerste kinderen na 1758.

Vanzelfsprekend is in de begraafboeken niets terug te vinden van het verdriet van ouders en familieleden. Er werd slechts genoteerd wie overleed en dat was het.

Een iets persoonlijker reactie vinden we in een brief, geschreven door Klaas Dirkszoon Kan, de zoon van Dirk Kan en Trijntje Barkhout. De brief is geschreven in februari 1804 na het overlijden van zijn moeder en laat, hoewel het bericht in de zeker toen gebruikelijke "deftige" taal gesteld is, iets meer zien van het verdriet in de familie dan de zakelijke mededelingen in het begraafboek.

daar het des Heeren van Leeren o. dood bekaagt heeft onze Geliefde moeder
 Trijntje Klaas Barkhout ^{gestorven middag de klok 2 Uren} met het Eeuwige te Oey vermissen
 en zoo mij op vatte Gronden koop en verhuur dat zy haar Strydperk
 hier heeft afgesteed en de volralige God naar La Gunning dat zij
 opgemagt moagt worden van al de volralige Geeste die voor Gods
 Thoon zijn om overgeroent te worden in die Triumph Stad van
 men ^{de} zonder Eynde is om loon voor haare Arbeide ontjange
~~U: handit~~ niet sunney. Af zijn U: handit voor ons zoo smentelyk
 Halie Kennis te Geeren niet Injfelende of Gyl: Sult in onse
 Draefheyd mel eenig deel willy Keemen
 Tensend is dienende dat dorelne op Staande Zaterdag
 Zonder dey deerer Middag de klok 2 Uren ter Hande
 Zal besteld worden met wilsack zoo U: Eenigzints mogelyk
~~te~~ tegen dies tyd over te come om haer de laatste Eer aan
 te doen waard op ons verlaate zoo Blyre na U: Manzaam
 de groot te hebben met de meeste Achtling U: Bedroefde
 Keere & Nigten
 K. Kan Dirks
 Mit allen Hoans

De brief van Klaas uit 1804.

De brief is ondertekend met "U: bedroefde neeve en nigten" en is mogelijk de kladversie (er zit een inktvlek op) van een brief die Klaas schreef aan zijn neven Lourens en Pieter. Klaas vraagt hen "Eenigzints mogelijk aanstaande Zaterdag over te coome" om Trijntje "de laatste eer

aan te doen". In 1804 woonden in ieder geval zijn neven Lourens en Pieter zover van Zaandam (Berkhout bij Hoorn) dat gesproken kon worden van "over coome".

Mochten Pieter en Lourens de reis hebben aanvaard, dan konden ze (in de winter) zeven keer per dag met de trekschuit van Hoorn naar Amsterdam: "te weeten: drie over Purmerend, 's morgens ten 5 en ten 9 uuren, 's namiddags ten 1 uuren. Vier over Edam en Monnikendam, 's morgens ten 5 en ten 9 uuren, 's namiddags ten half 3 en de nachtschuit ten 12 uuren". Vanuit Amsterdam kon men op "alle uuren, den geheelen dag door" per veerschuit naar Zaandam reizen. Het duurde wat langer dan de zevenentwintig minuten die de trein er vandaag voor nodig heeft, maar er was regelmatig openbaar vervoer.

Als er iemand was overleden, werden de luiken gesloten en werd de klok geluid. "Voor meer aanzienlijken te 11, voor geringen te 8 uren, terwijl men aan het korter of langer luiken kon hooren of de doode een kind of een volwasschen mensch was". De overledene was intussen "uitgestrekt of afgelegd, het doodshemd (...) aangetogen en in de bedstede op stroo gelegd". Op de avond voor de begrafenis werd het lijk door de burenen gekist en werd een zwart doodskleed over de kist gespreid.

De rest van de plechtigheden, inclusief de in die tijd gebruikelijke rituelen, zijn vastgelegd door een anonieme schrijver die de herinneringen van een eveneens onbekende Zaankanter noteerde:

"In gindsche hooge bedstede met haar groene gordijnen, waarvoor het sierlijk besneden en met eene stichtelijke spreuk versierde bankje met gedraaide pooten staat, blies zijn vader, die nog in zijne jeugd naar Groenland had gevaren, den laatsten adem uit.

Nog heugt het hem hoe hij, als knaap, den dierbaren doode daar had zien liggen, gekleed in het fijn linnen doodshemd met zwarte strikken en randen, dat elke jonge man en elke jonge dochter bij het uitzet medekreeg. Nog ziet hij de zware

eikenhouten kist, met het zwarte kleed overspreid, waarvan de plooiën het aantal levensjaren van den overledene aanwijzen, midden in de pronkkamer staan, omringd door de vrouwelijke leden der familie, terwijl de mannen in het rond langs de wanden zijn neergezeten.

Nog ziet hij zich zelve daar staan, aan het hoofdeinde der kist, met de sidderende hand in de hand zijner schreiende moeder, in rouwgewaad gekleed; nog hoort hij de plechtig eentonige stem van den schoolmeester, die een paar hoofdstukken uit den Bijbel voorleest. Hij ziet weder de steeds gesloten voordeur opengaan, de kist op de baar plaatsen en door de gehuwde burenen optillen en naar de kerk dragen.

Hij volgde, aan de hand zijner moeder, met alle andere bloedverwanten en vrienden, mannen en vrouwen, en zag de kist nederdalen in den geopenden grafkuil. Toen wierpen de naasten in den bloede er eenige scheppen aarde op en daarmee was de plechtigheid afgelopen. Immers, de familie behoort tot de Hervormde kerk, tot de strenge richting; en gebeden of toespraken of andere plechtigheden bij het graf, zouden haar, als "paapsche stoutigheden", een gruwel zijn geweest.

Wel werd, na de terugkomst, in het sterfhuis door den predikant eene toespraak gehouden, zoo zeer gevoelde men het, in spijt van het koude starre dogma, dat bij eene gelegenheid als deze de wijding en de troost der godsdienst niet ontbreken mag, maar op het graf zelf mocht niets aan de vrome, aandoenlijk schoone en hart verheffende gebruiken en ceremoniën der oude Kerk herinneren.

En toen werd er thee gedronken, en daarna koffie met krentenbrood en koek gebruikt, en werden, door den schoolmeester en nog een paar anderen, lijkdichten ter eere van den doode voorgelezen; en daarna werd het stil in huis, stiller dan het ooit geweest was...."

(Half-) Wezen

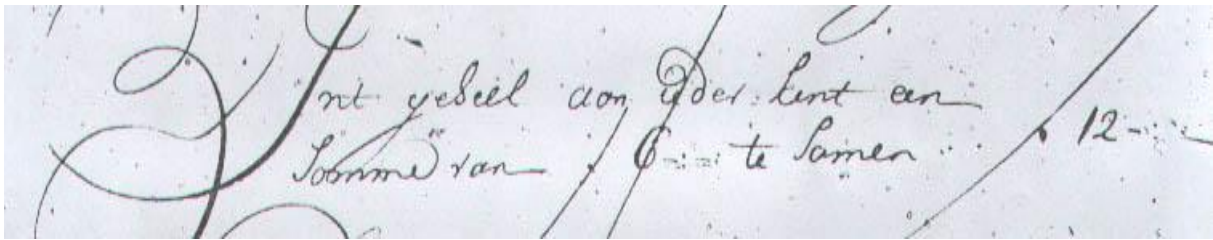
Extra hard kwam een sterfgeval aan als het de vader of moeder van een gezin met jonge kinderen betrof. Dat gebeurde Jan Klaaszoon Kan in 1729 toen zijn eerste vrouw Grietje overleed. Jan was rond 1722 getrouwd met Grietje Barkhout en ze hadden in 1729 twee kinderen onder de tien (Jan en Claas). In zo'n geval bemoeide de plaatselijke weeskamer zich met de erfenis. Die bemoeienis is vastgelegd in een document van 19 mei 1729: een "Staat en Bewijs van Goederen" (zie hfdst. 4).

Een weeskamer was een commissie van een drietal plaatselijke magistraten (weesmeesters) en iets anders dan een weeshuis (Het woord kamer wordt hier gebruikt als in: Kamer van Koophandel). Zodra een ouder overleed was de andere ouder verplicht voor de weeskamer te verschijnen, het erfdeel van de kinderen op te geven en namen en leeftijd van de onmondige (minderjarige) kinderen te vermelden.

Om te voorkomen dat iemand onjuiste gegevens zou verstrekken moest er een getuige bij zijn die behoorde tot de familie van de overledene. Na het overlijden van Grietje waren dat Pieter Barkhout (zijn achternaam verwijst in ieder geval naar verwantschap met Grietje) en Dirk Tin.

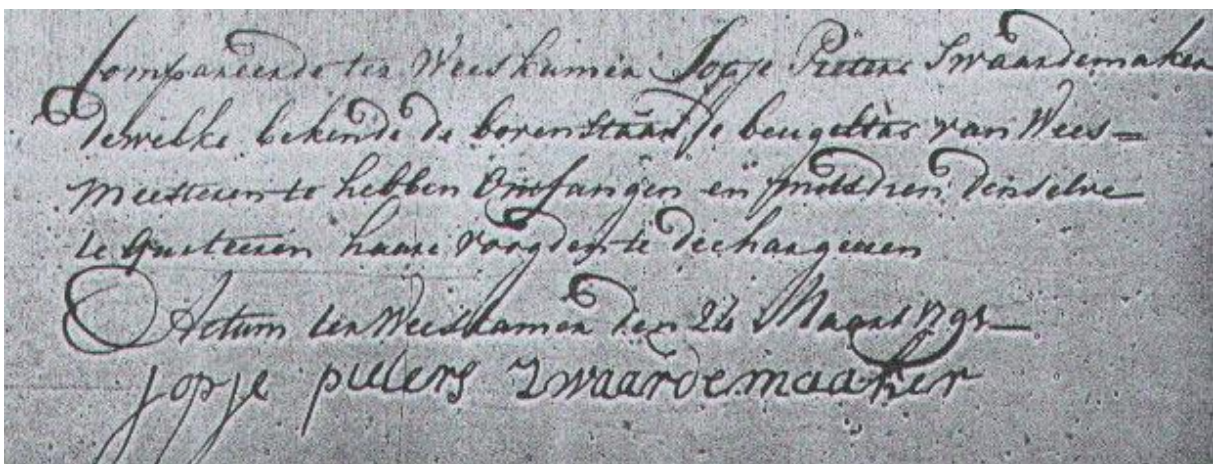
Pieter en Dirk werden ook aangewezen als voogden. Het aannemen van de voogdij was een sociale verplichting waar men niet zo gemakkelijk onderuit kwam. Er waren weliswaar redenen die acceptabel waren, zoals bijvoorbeeld hoge ouderdom of een veraf gelegen woonplaats, maar het zomaar weigeren was "not done".

De "Staat en Bewijs van Goederen" van 19 mei 1729 vermeldt dat de beide kinderen recht hebben op een bedrag van ieder zes gulden en dat dit geld "onder de vader (zal) blijven berusten".

Bij het overlijden van Grietje Barkhout bestond het erfdeel uit een geldbedrag, maar soms ging het om door vader of moeder nagelaten persoonlijke bezittingen zoals bijvoorbeeld een Bijbeltje of een oorijzer. Zo is er ook een "Staat en Bewijs van Goederen" die werd opgesteld na het overlijden van Geertje Kan (dochter van Jan Kan en zijn tweede vrouw Jopje Trommels). Hierin wordt vermeld dat Geertjes dochter een "silvere beugeltas" erft. Deze werd door de weesmeesters opgeborgen in een weeskist, vermoedelijk een met ijzer beslagen houten kist met vele genummerde laden met meer dan één slot, zodat er meer personen nodig waren om de kast te openen.

Als de wees meerderjarig werd (25 jaar) of trouwde, mocht het erfstuk weer bij de weeskamer worden opgehaald. Jopje kwam op 24 maart 1791 langs bij de weeskamer om de tas op te halen.

Jopje haalt op 24 maart 1791 de beugeltas op. Ze is op 1 februari van dat jaar meerderjarig geworden.

Overigens probeerden de mensen vaak onder de bemoeienis van de weesmeesters uit te komen. Dat kon als je van te voren, bijvoorbeeld bij het maken van een testament of bij het sluiten van een huwelijk, een acte van seclusie (uitsluiting) liet opmaken bij de notaris.

Als een weduwnaar met kinderen wilde hertrouwen, eiste de weeskamer dat het in eigen beheer gehouden bedrag weer bij haar werd ingeleverd. Bij Jan Klaaszoon Kan gebeurt dat op 2 augustus 1731. Dan wordt bij de weeskamer "door de voogden alhier (de hierboven genoemde Pieter Barkhout en Dirk Tin) *gebragt*" een bedrag van *f* 24;17;08 (resp. guldens, stuivers, penningen). Het bedrag verschilt nogal van de in de Staat en Bewijs van Goederen genoemde twaalf gulden. Mogelijk vond de weeskamer het

bedrag te laag om bij een eventueel overlijden van Jan in het onderhoud van de kinderen te kunnen voorzien.

Het inleveren van de erfenis bij de weeskamer houdt waarschijnlijk verband met Jans huwelijk met Jopje Trommels. Omdat er van die periode geen trouwboek beschikbaar is hebben we van dat huwelijk geen datum gevonden. Hun oudste zoon Pieter wordt echter geboren in augustus 1732. Negen maanden terugrekenend komen we dan op een trouwdatum in de herfst of vroege winter van 1731 wat vrij goed aansluit op de hierboven genoemde datum waarop het geld bij de weeskamer werd ingeleverd.

Op 16 maart 1741 is er wederom een betaling door de voogden. Er wordt dan 108 gulden ingebracht. Op dat moment is Claas, de jongste zoon van Jan Kan en Grietje Barkhouts, al overleden en beheert de weeskamer alleen nog de erfenis van hun oudste zoon, Jan. Jan erfde deze 108 gulden van ene Saartje Jans. We kennen haar identiteit niet maar ze moet tot de naaste familie behoord hebben om zo'n groot bedrag na te laten aan een jongen van zeventien jaar.

De door ouders of voogden ingebrachte gelden werden door de weeskamer, ten behoeve van de wezen, tegen rente aan derden uitgeleend. Dat gebeurt met de hierboven genoemde bedragen op 4 oktober 1742. In de administratie van de Weeskamer (het "*Cassaboek der Weesen*") staat: "*Aan Aaltje Binkes, weduwe wijlen Adriaan Binkes, op (4%) intrest gegeven 'het bedrag van f133;07;08. Een huis aan de Zuiddijk diende als onderpand.*"

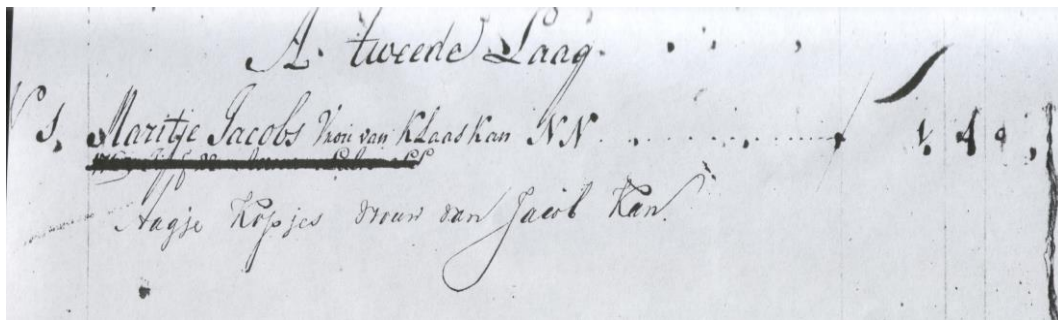
Op 4 september 1744 overleed zoon Jan en aangezien zoon Klaas al op 13 mei 1739 was overleden, was er voor de weeskamer geen reden meer om het geld te blijven beheren. Op 11 maart 1745 bracht Aaltje Binkes het aan haar uitgeleende bedrag dan ook terug en op dezelfde dag werd door "*Jan Claas Kan, vermits het overlijden van zijn soon, alhier afgehaald de somma van f133;07;08*".

In de kerk

Hierboven het interieur van de Oostzijderkerk in Zaandam waarin de in dit hoofdstuk genoemde doop-, trouw- en begraafplechtigheden plaats vonden en waar men ook belijdenis deed. Deze kerk speelde in de achttiende eeuw een belangrijke rol in het dagelijks leven. De belangrijke momenten in het leven, geboorte, huwelijk en overlijden, werden in de kerk gevierd of berouwd.

Tijdens de diensten had men een vaste plek in de kerk en daarvoor moest worden betaald. Dit werd geadministreerd in het stoelenboek. In het stoelenboek van de Gereformeerde kerk in Oostzaandam vinden we Maritje Leest, de vrouw van Klaas Kan (1745-1800):

Het boek werd over een lange periode gebruikt want ook Aagje Kopjes (vrouw van Maritjes zoon Jacob) staat vermeld. Voor de stoel moest een bedrag van 1 gulden en 4 stuivers worden betaald: "te betalen op den eersten September zijnde de verval tijd en soo van jaar tot jaar". Voor ruim een gulden was men voor een jaar verzekerd van een zitplaats. Maritje en Aagje zaten op "de tweede laag": de tweede rij van voren. Verder worden nog vermeld: "A Vijfde laag nr. 3 Jopje Dirks Kan, B Eerste laag nr. 2 Trijntje Claas Barkhout, D Tiende laag nr. 5 Jopje Dirks (Trommels?)". Deze informatie komt uit het vrouwenboek, de mannen stonden vermeld in het mannenboek dat helaas niet bewaard is gebleven.

24	1749 Augustus 26	Op den naam van	
		Sammes Valentijn	
1764	den 21	Julij op de naam van	
		Jan Aaltje Koolofje Dekker	
1768	Den 8	November op de naam van	
		Aaltje Hend Boon	
1803	Februarij 26	Op de naam van	
		Klaas Valentijn	
1804	3	November op de naam van	
		Klaas Kan Dzn.	
1807	Jan 24	op naam van	
		Klaas Kan	
1809	Jan: 14		voor de kerk ingekocht

Aan het begin van de negentiende eeuw werd nog in de kerk begraven. Trijntje Barkhout (Ze overleed in 1804) kreeg grafnummer één in de eerste laag (rij). Ook Klaas Kan Dzn. (kleinzoon van Jan en Jopje; 1770-1848) staat in het grafboek van de Oostzijderkerk. Hij staat vermeld bij grafnummer vierentwintig in de vijftiende laag.

Klaas heeft er waarschijnlijk geen gebruik van kunnen maken. Vanaf 1 januari 1813 werd het begraven in "kerken, tempels, sijnagogen, hospitalen, publieke kapellen of plaatsen ten dienste der begraiving" in het Arrondissement Haarlem door de Prefekt van het Departement der Zuiderzee verboden (Nederland was vanaf 1810 onderdeel van Frankrijk). De al aanwezige graven moesten "digt gemaakt worden, en wel in diervoege dat alle openingen der zarken (...) zoodanig met kalk en tras (fijn gemalen tufsteen) zullen worden te zamengevoegd, dat alle uitwazeming der lijken, nadeelig voor de gezondheid der genen die zich ter uitvoering hunner godsdienst aldaar vereenigen, daar door ten vollen belet worden". De (rijke?) stinkerds werden voorgoed van de buitenwereld afgesloten.

